

דף הרחבות לנושא – הקדמה להלכות ברכות מתוך סדרת הלכות ברכות

יחידה מספר 1

12789

❖ איך לומדים את הקל וחומר לשני הכיוונים?

פני יהושע מסכת ברכות דף כא עמוד א

לכאורה יש לתמוה, דהנך תרי קל וחומר סותרים אהדדי, כיוון דיליף מעיקרא דברכת התורה טעון ברכה נמי לאחריה מקי"ו, אלמא דברכת התורה עדיפא, אם כן האיך קאמר בתר הכי למילף ברכת המזון לפנייה מקי"ו ד'מה תורה שאין טעון לאחריה', והא ליתא, הא כבר למדנו דברכת התורה טעון נמי לאחריה משום דעדיפא מברכת המזון! אם כן לעולם ברכת המזון דגרע מתורה איכא למימר דלא בעי לפנייה!

בעצם התמונה היא כזאת:

אחריה	לפניה	
חייב		ברכת המזון
	חייב	ברכת התורה

יש לנו שתי משבצות ריקות בטבלה הזאת.

אפשר ללמוד שיש לברך לפני המזון, שכן המשבצת של אחר התורה ריקה, למרות שאחר האוכל חייב, ואילו של לפני התורה חייב, אם כך ודאי שיש לומר שברכת המזון לפנייה חייב.

ובלשון קל וחומר: ומה תורה שאין מברכים אחריה (זו המשבצת הריקה), אך מברכים לפנייה, מזון, שמברכים עליו, קל וחומר שמברכים לפניו! (וכך ממלאים את המשבצת הריקה הנגדית).

לחילופין אפשר לומר שודאי שחייב אחרי התורה, שכן חייב אחרי האוכל, למרות שהמשבצת של לפני המזון ריקה, ואילו לפני התורה חייב.

ובלשון קל וחומר: ומה מזון שאין חייבים ברכה לפניו (זו המשבצת הריקה בקל וחומר הזה) חייבים ברכה אחריו, תורה, שחייבים לברך לפנייה, קל וחומר שיש לברך אחריה (וכך ממלאים את המשבצת הריקה הנגדית).

שני ההיסקים הללו מבוססים על כך שכרגע שתי המשבצות ריקות, ומכוח זה שאחת ריקה ניתן להסיק שבשנייה יעלה חיוב.

מה שנראה בלתי אפשרי הוא לקבוע שבשתי המשבצות צריך לצאת חייב מכוח זה שהמשבצת הנגדית ריקה, שכן לא ניתן לעשות זאת בו זמנית: אם חלק מהראיה שיש לקבוע חיוב נובע מכך שהמשבצת הנגדית ריקה, ניתן לעשות זאת רק פעם אחת. אחרי היסק אחד, המשבצת תהיה מלאה, וכבר לא ניתן לדרוש קל וחומר!

ראשית, תוספות במסכת קידושין (דף טו ע"ב) אומרים שאכן יתכן דבר שכזה. הם מוצאים שתי דוגמאות לקל וחומר בהם מסיקים את 'המשבצת הרביעית' מתוך זה שהמשבצת הנגדית ריקה, למרות שבמקום אחר ישנו לימוד המטיל חיוב גם על המשבצת הזאת. הסברם הוא 'דלא כתיב בהדיא בקרא'. כלומר, התורה לא טרחה לומר לנו מפורשות שישנו חיוב גם שם. ניתן להבין את דבריהם בשני דרכים:

א. אם התורה לא טרחה לפרט לנו שישנה חובה בדרך זו, ככל הנראה רמת החיוב שם נמוכה יותר, גם אם הוא נדרש ממקור אחר (ואפילו מאותו הקל וחומר). אם כך הקל וחומר נשאר בתוקפו.

ב. התורה העלימה ממנו את החיוב המפורש במקור הנגדי. זה אמור לרמז לנו לדרוש קל וחומר כאילו משבצת זו ריקה, למרות שבפועל נמצא את הדרך למלא אותה.

ברם הפני יהושע מסביר אחרת:

ברכת המזון לאחריה היא שלוש ברכות. הקל וחומר הוא: אם התורה דורשת ברכה לפני, וברכת המזון דורשת שלוש ברכות אחרי, הרי שיש לברך לפחות ברכה אחת אחרי לימוד תורה, לא יהא זה פחות מהברכה שלפני התורה! כלומר, הוספת החומרה הנוספת של שלוש ברכות שינתה את המשוואה, וכך ניתן לראות חומרה יתרה בברכת המזון ללא תלות בברכה לפני המזון.

כל גם אומרים בצד השני: על המזון מברכים יותר מעל התורה, שכן ברכת המזון אחריה דורשת שלוש ברכות, ואילו התורה ברכה אחת בלבד. אם כך, לפני אכילה ודאי שיש לברך לפחות ברכה אחת!

❖ **ברכת ההנאה מהתורה?**

הקדמת הספר אגלי טל

ומדי דברי זכור אזכור מה ששמעתי קצת בני אדם טועין מדרך השכל בעניין לימוד תורתנו הקדושה, ואמרו כי הלומד ומחדש חידושים ושמח ומתענג בלימודו אין זה לימוד התורה כל כך לשמה, כמו אם היה לומד בפשיטות שאין לו מהלימוד שום תענוג והוא רק לשם מצווה. אבל הלומד ומתענג בלימודו הרי מתערב בלימודו גם הנאת עצמו. ובאמת זה טעות מפורסם. ואדרבא, כי זה היא עיקר מצוות לימוד התורה, להיות שש ושמח ומתענג בלימודו, ואז דברי תורה נבלעין בדמו. ומאחר שנהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק לתורה ...

הנה הרמב"ם [שופר פ"ב ה"ד] פסק דמצוות צריכות כוונה. ואף על פי כן כפאו ואכל מצה פסק דיצא. ופירש הר"ן [ר"ה בדפי הרי"ף דף ז ע"ב] דבמצה הרי נהנה באכילתו, ואמרינן ... במצווה שנהנה בעשייתה יוצא אפילו בלא כוונה. והנה בט"ז יו"ד סוף סימן רכ"א דאף דמצות לאו להנות נתנו ומותר במודר הנאה אינו כן בתורה שמשמחת הלב ומגיע לו הנאה ע"ש. והנה לעיל כתבנו דשמחה והנאה שמתענג בלימוד התורה היא מכלל המצווה

אחר שכתב את הדברים הללו, נשאל האדמו"ר מסוכטשוב (מחבר האגלי טל) מהו היחס בין דבריו ובין מה שכתב בהקדמתו:

שו"ת אבני נזר אורח חיים סימן ס

הקשה על מה שכתבתי בהקדמת אגלי טל דבתורה נהנה כדברי הטורי זהב [יו"ד סוף סי' רכ"א] ודומה לכפאו ואכל מצה, ועל זה הקשה כבודו מהא דברכות (דף כ"א ע"א) דיליף ברכת התורה לאחריה מברכת המזון, ופריך 'מה לברכת המזון שכן נהנה', עד כאן. מכלל דבתורה לא חשיב נהנה, ועל כל פנים לא הוי נהנה כמו באכילה, ואם כן איך נילף מכפאו ואכל מצה? עד כאן דבריו.

הנה הנאה דברכת המזון משונה מהנאה דאיסורי אכילה ודמצוות אכילה. דהני תליין בהנאת גרונו ... אך ברכת המזון תלוי רק בהנאת מעיו. דהנאת גרונו כבר עברה בשעת ברכה. ונתבאר היטב באגלי טל מלאכת טוחן ס"ק ס"ב אות ב'. ועל כן הן אמת שהתורה נהנה ממנו. אך זה בעת עוסקו בה, אבל אחר כך עברה הנאתו. ואי אפשר לברך על הנאה זו

האגלי טל אומר כך: ברכת המזון לאחריה איננה על ההנאה שהייתה מהטעם של האוכל, אלא מכך שהוא זכה לשבוע (ולכן מדאורייתא אינו חייב לברך ברכת המזון אם לא שבע!). מצוות תלמוד התורה כוללת את ההנאה מהתורה, אך היא ברכה על המצווה, לא על ההנאה שיש תוך כדי הלימוד.

לולא שסבר את החילוק הזה, היה מקום לומר שברכת התורה היא על המצווה שבלימוד תורה. נכון שההנאה היא חלק מהמצווה, אך לא זו מהות הברכה. הברכה היא על עצם המצווה, זה שהנאה כלולה במצווה זה עניין צדדי. לעומת זאת, אכילה היא הנאה.

❖ **שכח ואכל או קיים מצווה ללא ברכה**

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נא עמוד א

בעו מיניה מרב חסדא: מי שאכל ושתה ולא ברך - מהו שיחזור ויברך? - אמר להו: מי שאכל שום וריחו נודף, יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף? אמר רבינא: הלכך, אפילו גמר סעודתו יחזור ויברך, דתניא: טבל ועלה, אומר בעלייתו: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על הטבילה. ולא היא, התם - מעיקרא גברא לא חזי, הכא - מעיקרא גברא חזי, והואיל ואידחי אידחי

רב חסדא אומר שזה שאדם התחיל את סעודתו ללא ברכה אינו מצדיק את המשך הסעודה ללא הברכה. זה שאדם לא ביקש רשות לאכול את הדבר הקודם אינו מצדיק לאכול את הדבר הבא ללא רשות.

רבינא רוצה לומר מעבר לכך: ניתן לברך על האוכל גם אחרי תום האכילה. הוא מוכיח את הדברים מהדין שגר שטובל מברך על טבילתו אחרי הטבילה. משמע שניתן לברך על הפעולה הקודמת מיד אחריה. הגמרא אומרת שאין בהכרח השוואה בין הדברים, שכן הגר אינו יכול לברך לפני שהוא טובל (באותו שלב הוא עדיין אינו יהודי), ואילו האוכל ללא ברכה סתם פשע.

לכאורה היה מקום לחלק אחרת: רב חסדא דן על ברכת הנהנין. רבינא מביא את ראייתו מברכת המצוות. לכאורה משמע שהגמרא אינה רואה הבדל זה כמשפיע על הדיון. למעשה רוב הראשונים פוסקים כרב חסדא, ולא כרבינא:

רי"ף מסכת ברכות דף לו עמוד ב

מי שאכל ושכח ולא בירך המוציא ונזכר עד שלא גמר סעודתו חוזר ומברך ואם לאחר שגמר סעודתו נזכר אינו חוזר ומברך

רמב"ם הלכות ברכות פרק ד הלכה ב

שכח לברך המוציא אם נזכר עד שלא גמר סעודתו חוזר ומברך ואם נזכר לאחר שגמר אינו חוזר ומברך.

הרשב"א אומר שהראב"ד חולק על פסיקה זו, אך מסיים בתמיהה על דבריו:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף נ עמוד ב

דעת הגאונים ז"ל ד... מי שאכל ושכח ולא בירך, דאם גמר סעודתו שוב אינו מברך דהואיל ואידחי אידחי ודלא כרבינא, אבל הראב"ד ז"ל פסק בההיא כרבינא... ואני תמה, נפסוק הלכה כרבינא? ורבינא לא אמר לה אלא מהא דתנן גבי גר 'טבל ועלה בעליתו אומר אקב"ו וכו'', ומסקנא דגמרא 'ולא היא התם מעיקרא גברא דחיא וכו' אבל הכא מעיקרא גברא חזיא והשתא הוא דאדחי ואמור רבנן הואיל ואדחי אדחי

לכאורה מסקנת הסוגיה היא שאין הלכה כרבינא. מפתיע שהראב"ד פוסק כדבריו!

ההלכות תפילה (יחידה 8) למדנו שלפי חלק מהראשונים ברכות קריאת שמע הן ברכות על מצוות קריאת שמע. אך ר"ח פוסק שאם קרא קריאת שמע לפני שבירך, יכול לברך אותן אחריה. האור זרוע שואל אם זה לא כלול ב'הואיל ואדחי אדחי':

ספר אור זרוע חלק א - הלכות קריאת שמע סימן כה

תיקשי דפר"ח אדפר"ח, דהכא פסיק דמצוי לברך יוצר אור אחר קריאת שמע! אלא ודאי ההיא דרבינא שאני, דמיירי בסעודה, דאסור לאדם שיהנה מן עולם הזה בלא ברכה, וכיוון דעבר ואכל והגיע ברכה אחרונה צריך לברך ברכה אחרונה, מה שאין כן ברכת המצוות, הואיל ואין אחריה ברכה, אימא אפילו אחר מעשה יחזור ויברך

נראה שהאור זרוע משלב שני מאפיינים לתירוץ: א. אחרי המזון יש ברכה אחרת לברך. אחרי המצווה אין ברכה אחרת. ב. ברכת המצוות היא ברכה המכריזה על המעשה כמצווה, אך ברכת הנהנין היא בקשת רשות ליהנות.

נראה שיש קשר בין התירוצים. על אכילה יש שתי ברכות: לפני ואחריה, בעלות אופי שונה זה מזה. אחרי שנהנה אין עניין לבקש רשות, ואכן באותו שלב ישנה ברכה מסוג שונה. אין ברכה אחרת על המצווה, מכיוון שיש לברכת המצוות פן אחד בלבד: הכרזה שנעשה כאן מעשה מצווה. בליט דרך אחרת להכריז על כך, יש מקום לברך את ברכת המצוות גם אחרי קיום המצווה.

❖ העמקה נוספת בעונש הגלות על לימוד תורה ללא ברכה

למדנו ביחידה שהחורבן הגיע על כך שלא בירכו בתורה תחילה.

תורת חיים מסכת בבא מציעא דף פה עמוד ב

אמר רב שלא ברכו בתורה תחילה – דכיוון שלא ברכו תחילה גליא דעתייהו שלא עסקו בה מפני חשיבותה והנאתה, אלא לשם יוהרא וקנטור, דכל העושה דבר ונהנה בו מברך תחילה לשמו יתברך שזיכהו לכך, וכדאיתא בפרק שלשה שאכלו "ברכת התורה מניין? אמר רבי ישמעאל: קל וחומר, על חיי שעה מברך, על חיי העולם לא כל שכן? ואינהו, כיון שלא היה להן הנאה מגוף עסק התורה, לכך לא ברכו עליה

ועוד נראה לפי שכשמברכין על התורה צריך האדם לבקש רחמים בברכתו עליו ועל כל ישראל כדי שנוכה כולנו ללמוד וללמד להבין ולהשכיל שכן הוא נוסח הברכה הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בנינו ובפיות כל עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך ואינהו כיון שנתכוונו להתייחר ולקנטר חביריהם בהלכות לא רצו לברך ברכה זו כדי שלא יבקשו רחמים על חביריהם להיות גדולים בתורה דאדרבא כוונתם היתה לקפחם ולנצחם ולהכי לא היתה התורה מצלת אותן מן החטא.

שימו לב שבשני פירושי התורת חיים הוא מבאר שהם הבינו את משמעות ברכת התורה, ובחרו בכוונה תחילה לא לברך עליה:

בפירוש הראשון אומר התורת חיים דבר מפתיע: שדווקא חסרה להם הנאה מהתורה. אם היו יותר נהנים מהתורה, היו מעריכים את גודלה ומברכים עליה. לימוד התורה שלהם נעשה מתוך יוהרה וקנטור, ולכן צדקו בכך שלא בירכו, אך לא הייתה דרך שהלימוד שלהם יוביל אותם לחיבור עם הקב"ה.

הפירוש השני מחדש הבנה נוספת בברכת התורה: שמטרת ברכת התורה היא להפוך את לימוד התורה הפרטי ללימוד תורה המשפיע על עם ישראל כולו. הם לא רצו שהתורה האישית שלהם תסייע לעם ישראל, ולכן נמנעו מלברך עליה. המהר"ל מסביר אחרת:

חידושי אגדות למהר"ל נדרים דף פא עמוד א

[שלא ברכו בתורה תחילה]. ויש לשאול מאחר כי ברכת התורה היא מצוה לברך בתורה תחלה, ואם כן למה לא היו מברכין בתורה, וח"ו שלא היו מברכין בתורה תחלה. אבל פ"י דבר זה, כי בודאי היו מברכין בתורה תחלה בפה וגם בלב, רק לא היו מברכין הש"י על נתינת התורה כמו שראוי לברך על זה, כי יש לברך על כל דבר כפי הברכה שנתן

הש"י, ולגודל הטובה והברכה שהוא התורה שנתן הש"י לישראל לא היו מברכין כל כך בכל לב, כי אי אפשר, ולפיכך אף על גב שהיו מברכין בפה אבל הברכה בכוונת הלב כפי מה שראויה לברכה זאת שהיא ברכת התורה לגודל הטובה שנתן הש"י לישראל לא היו מברכין, וא"כ לא היו דביקים בתורה כראוי ולכך אין יוצא מהם ת"ח כאשר אינם דביקים בתורה כמו שראוי.

המהר"ל אומר שמסתבר שאכן בירכו את ברכת התורה, שהרי אין מקור לכך שבחרו להפסיק לקיים מצווה זו או אחרת. אך הם לא התחברו לעומק ומשמעות ברכת התורה, ולכן ברכת התורה לא פעלה את פעולתה, שהתורה תחבר אותם לקב"ה.

בהמשך הדברים המהר"ל מסביר שעקרונית אין אפשרות לאדם לברך את ברכת התורה לגמרי לקב"ה, וגם עקרונית אין אפשרות לאדם להתחבר לקב"ה עד הסוף דרך התורה, שהרי האדם הוא גשמי, והתורה היא רוחנית. אמנם אלו רעיונות רוחניים המתורגמים לשפת העולם הגשמי (וכך רעיון אלוקי מופיע בהלכות העוסקות בכסף, שור וחמור). אך בדיוק בשביל זה חייבים את ברכת התורה. אחרת לימוד התורה הופך לסתם לימוד חכמה גשמית, ומאבדת את הרוחניות שלה.

חתם סופר מסכת נדרים דף פא עמוד א

יש תורה לשם שמים ממש, אך אין כוונתו אלא כדי לקיים המצות ולידע ההלכה איך יעשה המעשה. וכיון שכל עצמו של אותו העסק איננו אלא לקיים המצווה איננו עדיף מקיום המצווה גופיה דבעידנא דלא עסיק בה לא מגינא ולא מצלי, אך עיקר מצוות עסק התורה הוא מצווה בפני עצמה להגות בה יומם ולילה ולהעמיק ולעיין בכל תוצאותיה ומובאיה כי עמקו מחשבותיה ואם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה, לא לבד לידע המצווה בשעה שצריך לה, אלא דרוש וקבל שכר, היינו הדרשה עצמה היא השכר ונחת רוח לפני הקדוש ברוך הוא, וזהו עוסק לשמה של תורה לא על כונה אחרת והיא המגינה ומצלי. ואז בשעת החורבן לא עסקו על זה האופן והמחשבה הלז גילה להם הקדוש ברוך הוא היודע מחשבות ולא חכמים ונביאים

החתם סופר מסביר כך:

אפשר ללמוד תורה כדי לדעת מה לעשות. אם כך, לימוד התורה הוא אמצעי למטרה אחרת, ואכן לא מברכים על הכשרי מצווה (כמו שאין ברכה על קשירת קשר התפילין, אלא על קשירתו על הזרוע, ואין ברכה על בניית סוכה). ברכת התורה חלה רק על לימוד התורה לשמה, כלומר לשם דיבוק לקב"ה דרך הרעיונות האלוקיים שבתורה עצמה. ככל ולימוד התורה נועד לקיום ההלכה בפועל, ולא לחיבור לתורה עצמה, אין הצדקה לברך ברכת התורה.

החתם סופר מציע הסבר דרשני. לפי ההסבר הבא 'ברכו בתורה' אינו מתייחס לברכת התורה עליה אנו לומדים:

וע"ד הלציי אמרתי שהיה התורה מבוזה בעיניהם, ורק כחכמת העמים וטפל להם, והמתפאר ומתברך בחכמתו התברך בידיעת שאר החכמות שהיו עקרים אצלו, ולבסוף אמר 'גם בתורה אני בקי', על דרך אגב, והיינו 'שלא ברכו', והתפארו 'בתורה תחלה' ובהשכל וידוע אותי, כי אם בשארי חכמות תחילה. ובאמת כתיב 'אל מול פני המנורה', שהיא אור התורה, אל מול התורה יאירו שבעת הנרות, כל החכמות שהם שבעה כל אלו יאירו אל מול התורה ומשרתים לה לרקחות וטבחות כמ"ש הרמב"ם

אדם מתהלל בדבר שהוא מייחס לו את החשיבות הגדולה ביותר. מי שמתהלל בשאר דברים, וידיעת התורה היא רק דרך אגב, בעצם אומר שידיעת התורה, וקרבת אלוקים שזוכים לה בזכותה, שוליים בעיניו. כך ניתן לדעת הרבה תורה, ובכל זאת, בפנים, לא להיות מחובר לתורה ולקב"ה. לכן מגיעה גלות.

❖ האם ברכת התורה היא מן התורה?

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן כד

הרמב"ן בספר המצוות סוף חלק העשין כתב "מצווה שנצטווינו להודות לשמו יתברך בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העוה"ב וכאשר נצטווינו בברכה אחר כל אכילה כן נצטווינו בזו ע"כ. סבירא להרב שמצוות עשה מן התורה לברך קודם לימוד תורה, אם כן ספיקא לחומרא ... והרמב"ם במניין המצוות שלו לא מנה למצוות עשה לברכת התורה לפניו על כרחך סבירא ליה דברכת התורה לאו דאורייתא היא

בסוף התשובה השאגת אריה אומר שיש לפסוק כרמב"ן, שכן אם הארץ חרבה על כך שלא ברכו בתורה תחילה, לא יתכן שהארץ חרבה על ביטול מצווה מדרבנן! הקרית ספר חולק על כך:

קרית ספר הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק יב

ברכת התורה לפנייה מן התורה, שנאמר 'כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו'. ולהרמב"ם ז"ל שאינו מונה אותה מצווה בפני עצמה נראה דהיא בכלל מצוות תלמוד תורה, ולהכי לא באה במניין, אבל היא מדאורייתא

❖ **ברכת נשים על מצוות שאינן מצוות לקיימן**

רבות יש להרחיב בנושא קיום מצוות עשה שהזמן גרמא על ידי הנשים. נתמקד כאן בשאלת הברכה על מצוות שהנשים אינן מצוות לקיימן.

רמב"ם הלכות ציצית פרק ג הלכה ט

נשים ועבדים וקטנים פטורין מן הציצית מן התורה, ומדברי סופרים שכל קטן שיודע להתעטף חייב בציצית כדי לחנכו במצוות, ונשים ועבדים שרצו להתעטף בציצית מתעטפים בלא ברכה, וכן שאר מצוות עשה שהנשים פטורות מהן אם רצו לעשות אותן **בלא ברכה** אין ממחין בידן.

השגת הראב"ד/ ויש שחולק ואומר אף בברכה, ואומר שגם הברכה רשות. ומביא סעד לדבריו מפ"ק דקידושין מדרב יוסף דאמר מריש הוה אמינא מאן דאמר לי הלכה כר' יהודה דאמר סומא פטור מן המצוות עבידנא יומא טבא לרבנן דלא מיפקדנא ועבידנא ואם איתא דמאן דלא מיחייב לא חזי לברוכי א"כ איסורא קא עביד דאיהו בברכה קא עביד להו דאי בלא ברכה מאי יומא טבא איכא עכ"ל.

הרמב"ם אומר שנשים רשאיות לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן, אך אסור להם לברך על קיום מצוות אלו. הראב"ד חולק על כך ואומר שמותר להן גם לברך. במה נחלקו הרמב"ם והראב"ד? יתכן והרמב"ם סובר כתוספות ר"ד:

פסקי רי"ד מסכת ראש השנה דף לג עמוד א

אין מעכבין את התינוקות מלתקוע ביום טוב, הא נשים מעכבין, משום דעברי בבל תוסיף. והתניא ... ר' יוסי ור' שמעי' אומי' נשים סומכות רשות. פי', דווקא בלא ברכה, אבל אם בירכו אשר קידשנו במצוותיו וציונו, גילו דעתן שלשם חובה הן עושות, ואיכא תרתי לאיסורי', חדא דעוברות בבל תוסיף, וחדא דאיכא ברכה לבטלה. אבל בלא ברכה שאין כוונתן אלא לרשות בעלמא, שרי

הרי"ד אומר שהנשים אינן מקיימות מצווה כאשר הן עושות את מעשה המצווה שאיננה מוטלת עליהן. אמנם מותר להן לבצע את המצווה, בכדי להרגיש חלק מן הציבור, אך חשוב שישימו לב שאין לכך תוכן מצוותי. כאשר הן מברכות זה מייצר שתי בעיות: ראשית, זו ברכה לבטלה. שנית, הברכה קובעת את הפעולה כמצווה, למרות שהאישה איננה מצווה בה. ללא הברכה פעולת המצווה מתפרשת כעשייה מקבילה לציבור. הברכה נוסכת תוכן מצוותי בפעולה, ולכן דווקא הברכה גורמת לפעולה להיות 'בל תוסיף', תוספת על המצוות שהתורה לא ציוותה.

שתי הבעיות שהרי"ד מצביע עליהן מתייחסות לשני חלקים של הברכה: א. "ה' אלוקינו מלך העולם" – הוצאת שם שמיים וברכה לבטלה על פעולה חסרת תוכן. ב. "וצונו" – אם ה' לא ציווה, ומכריזים שהוא ציווה, יש בכך איסור בל תוסיף. נכדו של הרי"ד (שגם שמו היה ישעיה) חולק עליו:

פסקי ריא"ז מסכת ראש השנה פרק ד - יום טוב

הנשים מעכבין אותן מלתקוע אפילו ביום טוב שלראש השנה. ומז"ה [אומי'] שאין מעכבין אותן, אלא (אם) הן מברכות על התקיעה, הואיל ומתכוונות למצווה, הן עוברות בבל תוסיף. וכן בהנחת התפילין, ובכל מצוות עשה שהן פטורות עליהן. וכבר ביארתי בקונטרס הראיות שאין הנשים עוברות בבל תוסיף במצווה שלא נצטוו עליה, כמו שאין האיש עובר בבל תוסיף אם ניח תפילין במקום שאין ראוי להניחן, וכמו שאין ישראל עובר בבל תוסיף אם יברך ברכת כהנים, שלא נצטוו עליה אלא הכהנים

הריא"ז אומר שפעולת המצווה של האישה איננה מזהה כמצווה, גם אם היא מברכת עליה. לכן מצד אחד לא יהיה בפעולתה איסור בל תוסיף (מכיוון שזו פעולה שאין לה תוכן הלכתי). מצד שני, מכיוון שאין תוכן מצוותי למצווה, זו ברכה לבטלה.

העיניים למשפט מציע שהראב"ד (ובעלי התוספות הסוברים כמותו) מסכימים שאין לפעולת המצווה של האישה תוכן מצוותי, ואף מסכימים שעקרונית יש בכך ברכה לבטלה. מחלוקתם היא רק אם איסור ברכה לבטלה הוא מן התורה או מדרבנן. אם איסור ברכה לבטלה הוא מדרבנן, חז"ל התירו את האיסור כדי שהנשים ירגישו חלק מהקהילה (כלשון הגמרא במסכת חגיגה דף טז ע"ב "לעשות נחת רוח לנשים"):

עיניים למשפט ברכות יד

ולשיטתם אזלו בזה אי ברכה שאי"צ היא מהי"ת ועובר בלא תשא מהי"ת, או שאינה אלא אסמכתא בעלמא, שדעת הרמב"ם שהוא מהי"ת ... אבל התוסי' והרא"ש ס"ל שבדרך ברכה, אף שהיא לבטלה, אינה אלא אסמכתא בעלמא. ע"כ ס"ל שמברכות וכמ"ש ר"ת בתו"ש שם

הרמב"ן חולק על כך ומסביר שר"ת (אבי שיטת בעלי התוספות) סובר שמעשה מצוות עשה שהזמן גרמא שאישה עושה הוא בהחלט מצווה, זו הסיבה שהיא יכולה לברך וגם לומר "וצונו":

חידושי הרמב"ן מסכת קידושין דף לא עמוד א

ומכל מקום ר"ת ז"ל תוקע עצמו בדבר זה לומר כיון דרבי יוסי ורבי שמעון סברי נשים סומכות רשות ומשמע דהלכתא כותייהו אם רצו מברכות הן, ואי קשיא והא אמרינן בירושלמי כל העושה דבר שאינו מצווה בו נקרא הדיוט, התם שעושה דבר שאינו מצווה מן התורה כלל שהוא כמוסיף על התורה, אבל מי שעושה מצוות התורה כתקן, אף על פי שלא נצטווה הוא בהם כגון נשים וגוים מקבלים עליהם שכר שכל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, והכי מסתברא מדאמרינן (ר"ה ל"ג א') אין מעכבין את הנשים מלתקוע בי"ט ואף על פי שיש בתקיעה שלא לצורך איסור שבות, ש"מ צורך מצוה היא, לפיכך אם רצו לברך אין למחות בידן, ואם תאמר היכן צונו כדאקשינן (שבת כ"ג א') לענין נר חנוכה, כיון דרשות דמצוה הוא, והקב"ה צוה במצוה זו לאנשים חובה, לנשים רשות, צונו קרינא ביה, זהו דעת ר"ת ז"ל.

שימו לב שהרמב"ן מתייחס לשני החלקים שהרי"ד הצביע עליהם: א. אין כאן ברכה לבטלה, שכן יש תוכן מצוותי למצווה. ב. האמירה "וצונו" איננה שקר. הקב"ה קבע את המצוות הללו כחובה לגברים ורשות לנשים, לכן אישה יכולה לומר שהקב"ה ציווה אותה לעשות את המצווה (אם היא חפצה בכך). הצ"ח (פירוש הנודע ביהודה על הש"ס) אומר שגם הרמב"ם אינו עד כדי כך רחוק מבעלי התוספות והראב"ד. בשונה מהסבר הרי"ד והרי"ז, האומרים שאין תוכן מצוותי במעשה המצווה של האישה, הצ"ח אומר שגם הרמב"ם מודה שיש תוכן מצוותי במעשה המצווה שלה. הסיבה שהיא איננה יכולה לברך היא כפי שכתב הרמב"ן בסוף דבריו, שהיא איננה יכולה לומר 'וצונו'. כלומר, הפער בין ר"ת והרמב"ם הוא רק בשאלה אם ניתן להצדיק את האמירה 'וצונו', אך הם אינם חולקים שפעולת המצווה של האישה הוא קיום מצווה. הצ"ח מציע נפקא מינה נחמדה בינו ובין הרי"ד והרי"ז:

צ"ח מסכת ברכות דף כו עמוד א

וכיוון שעלה בידינו שתפלת מוסף אינה נוהגת בנשים מטעם שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, נדבר עתה אם הם מותרות להתפלל מוסף. ונלע"ד שהרשות בידם, לא מבעיא לדידן שאנו נמשכים אחר דברי הפוסקים שהנשים יכולות לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא אף שהם פטורות וכמבואר באו"ח סי' תקפ"ט סעיף ו' בהג"ה ע"ש, פשיטא שיש רשות להנשים להתפלל תפלת מוסף. אלא אפילו לדעת הרמב"ם, והיא דעת המחבר שם בשלחן ערוך, שנשים לא יברכו על מצות עשה שהזמן גרמא, מ"מ נלע"ד שמודה המחבר שיכולים להתפלל תפלת מוסף, שהרי מבואר שם בב"י הטעם שאינן מברכות שאיך יאמרו וצונו והרי לא נצטוו רק שמקיימות מעצמן, וזה שייך בברכת המצות, אבל בתפלה לא אמרינן וצונו, אלא שברכות התפלה הם עצם המצוה עצמה, וכיון שנשים רשאות לקיים כל מצות עשה שהזמן גרמא גם תפלת מוסף רשות להן להתפלל, מ"מ חיובא ליכא עליהו לגמרי.

האם מותר לאישה להתפלל מוסף? לפי הרי"ד והרי"ז, יש בכך ברכה לבטלה. הצ"ח אומר שהרמב"ם אוסר לאישה לברך עם אמירת "וצונו". אך בתפילת מוסף אין אמירת "וצונו", ולכן אין בכך איסור.